

Χατζησαββίδης Σωφρόνης, καθηγητής Γλωσσολογίας στο Α.Π.Θ.

1. Εισαγωγή

Το θέμα που επιχειρώ ν' αναπτύξω στην εισήγηση μου είναι από τη φύση του και πολύ ευρύ αλλά και σύνθετο. Είναι ευρύ, γιατί οι ομιλητές της ποντιακής διαλέκτου κατοικούν σήμερα σ' ένα αρκετά εκτεταμένο χώρο της ελληνικής —και όχι μόνο— επικράτειας. Είναι σύνθετο, γιατί η διάλεκτος αφενός δεν καλύπτει ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, όπως συμβαίνει κατά κανόνα με τις περισσότερες διαλέκτους, και αφετέρου οι διάφορες μορφές της ποντιακής διαλέκτου που χρησιμοποιούν οι ομιλητές της δεν παρουσιάζουν μια κανονική γεωγραφική κατανομή. Ακόμη πιο σύνθετο γίνεται το θέμα λόγω του διαφορετικού βαθμού παρεμβολής της νεοελληνικής γλώσσας στις διάφορες κοινωνικές ομάδες των Ποντίων. Επιπλέον η παντελής έλλειψη γλωσσο-γεωγραφικών μελετών και η πενιχρή συμβολή της γλωσσολογικής έρευνας στη μελέτη της σύγχρονης μορφής της ποντιακής καθιστά το θέμα ακόμη πιο δύσκολο. Αυτό το τελευταίο αποτελεί μια διαπίστωση, η οποία θα πρέπει να επισημανθεί ιδιαίτερα: ενώ δηλαδή η ποντιακή διάλεκτος είναι ίσως η μόνη νεοελληνική διάλεκτος, για την οποία η γλωσσολογική έρευνα έχει να επιδείξει μια φωνητική και μια φωνολογική ανάλυση, μερικές Γραμματικές, ένα Συντακτικό, ένα Ιστορικό Λεξικό και ένα πλήθος επιστημονικών εργασιών, δε διαθέτει παρά ελάχιστες εργασίες που να αναφέρονται στη σημερινή της μορφή και στη σημερινή της γεωγραφική κατανομή. Αυτή η πραγματικότητα, όπως είναι ευνόητο, δημιουργεί τεράστιες δυσκολίες για μια πλήρη και εξαντλητική καταγραφή της σημερινής της φυσιογνωμίας, της ποικιλίας και της γεωγραφικής κατανομής της διαλέκτου- ταυτόχρονα όμως κάνει επιτακτική την ανάγκη ανάπτυξης επιτόπιων ερευνών στους χώρους εκείνους, όπου χρησιμοποιείται ακόμη σήμερα η διάλεκτος, συλλογής γλωσσικού υλικού και ανάλυσης του.

Μια επιτόπια έρευνα αυτού του είδους είχα την ευκαιρία να ξεκινήσω το 1982, με αφορμή την εκπόνηση της διδακτορικής μου διατριβής, της οποίας ο κύριος στόχος ήταν η φωνολογική ανάλυση της διαλέκτου. Η έρευνα αυτή μου έδωσε την ευκαιρία να επισκεφθώ πολλά ποντιακά χωριά —κυρίως της Μακεδονίας—, να συγκεντρώσω γλωσσικό υλικό και πληροφορίες για τους χώρους, στους οποίους ζουν σήμερα ομιλητές της ποντιακής, και ν' αποκτήσω μίαν άποψη για τη σημερινή της κατάσταση και τη φυσιογνωμία της. Την έρευνα αυτή τη συνέχισα —μετά από μια πενταετή διακοπή λόγω απουσίας μου στο εξωτερικό— και τη συνεχίζω έως σήμερα.

Όσα λοιπόν ακολουθούν δεν είναι παρά τα μέχρι στιγμής αποτελέσματα αυτής της έρευνας, εμπλουτισμένα βέβαια και με στοιχεία που προσφέρει η σχετική με το θέμα βιβλιογραφία. Με βάση λοιπόν όλα αυτά τα στοιχεία θα παρουσιάσω στο πρώτο μέρος τους οικισμούς του ελλαδικού χώρου, στους οποίους χρησιμοποιείται σήμερα η διάλεκτος, στο δεύτερο τις μορφές, με τις οποίες παρουσιάζεται, και στο τρίτο τα αποτελέσματα μιας μικρής έκτασης κοινωνιογλωσσολογικής έρευνας.

2. Γεωγραφική κατανομή της διαλέκτου

Είναι γνωστό ότι η εγκατάσταση των κατοίκων του Πόντου στον ελλαδικό χώρο άρχισε από τα μέσα περίπου της δεύτερης δεκαετίας του 20ου αϊ., όταν η κατάσταση στον Πόντο άρχισε να γίνεται έκρυθμη και να εξαπολύονται από τους Νεότουρκους επιθέσεις κατά των μειονοτήτων του οθωμανικού κράτους, Αρμενίων, Ελλήνων και Εβραίων. Ο μεγάλος όγκος όμως των Ποντίων ήρθε και εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα τα πρώτα χρόνια της τρίτης δεκαετίας του 20ου αϊ. Από τα 1.221.849 άτομα που υπολογίζονται οι Μικρασιάτες πρόσφυγες, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα με

την ανταλλαγή των πληθυσμών,⁸ ένας αριθμός (που οι εκτιμήσεις τον ανεβάζουν σε 300-400 χιλιάδες άτομα) ήταν ποντιακής καταγωγής. Οι άνθρωποι αυτοί εγκαταστάθηκαν κυρίως στη Μακεδονία και τη Θράκη· ένας αριθμός αστών κυρίως Ποντίων εγκαταστάθηκε στις γύρω από την Αθήνα και Πειραιά περιοχές. Από τη δεκαετία του 1920 έως σήμερα έχει έρθει στην Ελλάδα ένας καθόλου ευκαταφρόνητος αριθμός Ποντίων, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν και εγκαθίστανται είτε στις μεγάλες πόλεις (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πειραιάς) είτε στα χωριά, όπου κατοικούν άτομα ποντιακής καταγωγής, είτε, τα τελευταία χρόνια, σε ειδικά επιλεγμένες από το ελληνικό κράτος περιοχές (Φαρκαδών, Σάπ-πες, Παλαγία κ.ά.). Τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους, όπως είναι φυσικό, οι ποντιακής καταγωγής ομιλητές της ποντιακής διαλέκτου⁹ επικοινωνούσαν αποκλειστικά στη διαλεκτό τους. Με την πάροδο όμως του

8. Ο αριθμός αυτός αναφέρεται από το Λαυρεντίδη Ίσ., *Πρόσφυγες εξ ανταλλαγής και ανταλλάξιμος περιουσία*, Ποντιακή Στοά, τόμ. 2ος (1972-1974) σσ. 77-81.

9. Μεταξύ των ποντιακής καταγωγής προσφύγων υπήρχε κι ένας αριθμός, ο οποίος δε χρησιμοποιούσε την ποντιακή διάλεκτο είτε λόγω της απαγόρευσης, που είχαν επιβάλει οι Τούρκοι στη χρήση της ελληνικής γλώσσας σε κάποιες περιοχές (τέτοια ήταν η περίπτωση των κατοίκων της περιοχής της Πάφρας) είτε λόγω της καταγωγής τους από περιοχές του Πόντου, οι οποίες είχαν δεχτεί από νωρίς την επίδραση της νεοελληνικής γλώσσας (δυτικές περιοχές του Πόντου).

χρόνου η ανάγκη επικοινωνίας με την ελληνική διοίκηση και τους υπόλοιπους μη ποντιακής καταγωγής Έλληνες συνετέλεσε, ώστε οι περισσότεροι, και ιδίως οι νεότεροι, να μάθουν και την κοινή νεοελληνική. Από την άλλη το σχολείο, η αστυφιλία, τα Μ.Μ.Ε., η μετανάστευση και ο θάνατος των περισσότερων Ποντίων της πρώτης γενιάς επέφερε τη σταδιακή συρρίκνωση της διαλέκτου, με αποτέλεσμα η σημερινή φυσιογνωμία της να διαφέρει κατά πολύ από αυτήν που παρουσίαζε πριν 50-70 χρόνια· παράλληλα παρουσιάζεται μια ποικιλία του βαθμού χρήσης της από τα διάφορα άτομα, της οποίας όμως δε γνωρίζουμε, λόγω έλλειψης σχετικών ερευνών, τις διαστάσεις. Σήμερα όλοι σχεδόν οι ομιλητές της ποντιακής χρησιμοποιούν ως κύριο όργανο επικοινωνίας τη κοινή νεοελληνική (οι λιγοστές εξαιρέσεις υφίστανται μάλλον για να επί βεβαιώνουν τον κανόνα) και μόνο σε ορισμένες περιπτώσεις και σε ειδικές περιστάσεις επικοινωνίας¹⁰ χρησιμοποιούν την ποντιακή. Μερικές από τις περιπτώσεις, κατά τις οποίες οι ομιλητές της ποντιακής χρησιμοποιούν παράλληλα με την κοινή νεοελληνική και τη διάλεκτο, είναι ο μεταξύ τους χαιρετισμός, η έναρξη μιας μεταξύ τους επικοινωνίας, η αναφορά σε φράσεις στερεότυπες, παροιμίες, στίχους τραγουδιών κ.ά., που δεν έχουν το αντίστοιχο τους στην κοινή νεοελληνική, η πιστή απόδοση φράσεων που λέει ή έλεγε κάποιος προγονός τους, ομιλητής της ποντιακής, όταν θέλουν να καταδείξουν την ποντιακή τους ταυτότητα και όταν συζητούν θέματα που σχετίζονται με τον Πόντο και την καταγωγή τους. Οι περιστάσεις επικοινωνίας, κατά τις οποίες χρησιμοποιείται αποκλειστικά (ή σχεδόν αποκλειστικά) η ποντιακή διάλεκτος μεταξύ των ομιλητών της ποντιακής, είναι οι παρακάτω:

α) συνομιλία μεταξύ ατόμων της πρώτης γενιάς, τα οποία δεν έμαθαν την κοινή νεοελληνική,

10. Ως περίπτωση ομιλίας (situation de discours) ορίζεται από τον O . D u c r o t “το σύνολο των περιστάσεων (circonstances), στο κέντρο των οποίων εκτυλίσσεται μια πράξη λεκτικής έκφρασης (acte d' enonciation), προφορικής ή γραπτής. Οι περιστάσεις αυτές μπορεί να είναι συγχρόνως το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον μέσα στα πλαίσια των οποίων διενεργείται, η εικόνα του περιβάλλοντος που έχουν οι συνομιλητές, η ταυτότητα τους, η ιδέα που έχει ο καθένας· για τον άλλο (συμπεριλαμβανομένης και της εντύπωσης που δημιουργεί ο καθένας γι' αυτό που σκέφτεται ο άλλος γι' αυτόν), τα γεγονότα που

έχουν προηγηθεί της πράξης λεκτικής έκφρασης και ιδιαίτερα οι σχέσεις των συνομιλητών και το είδος του λόγου των συνομιλητών μέσα στο οποίο εντάσσεται αυτή". Βλ. Ducrot, Oswald/ Todorov, Tzvetan, *Dictionnaire encyclopedique des sciences du langage*, Paris, Seuil 1972, p. 417.

β) συνομιλία νεοτέρων με άτομα της πρώτης γενιάς, τα οποία δε γνωρίζουν τη νεοελληνική,

γ) αφήγηση διηγήσεων και παραμυθιών ποντιακής προέλευσης προς ακροατές που γνωρίζουν, έστω και παθητικά, την ποντιακή,

δ) συζήτηση μεταξύ συγγενών και φίλων ποντιακής καταγωγής σε φιλικές συναντήσεις (ονομαστικές γιορτές, γάμοι κλπ.),

ε) σπανιότατα σε δημόσιες συγκεντρώσεις και μόνο για ποντιακού ενδιαφέροντος θέματα.

Εννοείται πως όλες οι παραπάνω περιπτώσεις και περιστάσεις επικοινωνίας αναφέρονται στον προφορικό λόγο. Ο γραπτός λόγος στην ποντιακή ως μέσο επικοινωνίας σπανίζει."

Η παραπάνω καταγραφή είναι εντελώς ενδεικτική και παρουσιάζει μια πολύ γενική εικόνα της χρήσης της ποντιακής, η οποία προέρχεται από προσωπικές εμπειρίες που αποκόμισα κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής της ερευνάς μου στην πόλη της Θεσσαλονίκης και στα χωριά της βόρειας Ελλάδας. Η εικόνα αυτή ποικίλλει κατά περιοχές και είναι συνάρτηση της ηλικίας των ομιλητών, της μόρφωσης τους, του φύλου τους και της στάσης τους απέναντι στη διάλεκτο και την ποντιακή παράδοση. Μια πιο σαφής και λεπτομερής εικόνα με καταγραφή όλης της ποικιλίας που παρουσιάζεται σήμερα μπορεί να δοθεί μόνο μετά από ανάπτυξη ενός εκτεταμένου δικτύου κοινωνιογλωσσολογικών ερευνών στους χώρους, όπου χρησιμοποιείται ακόμη η διάλεκτος. Τέτοιου είδους έρευνες προϋποθέτουν βέβαια μια εξαντλητική καταγραφή των χώρων, στους οποίους ζουν σήμερα ομιλητές της ποντιακής.

Προς την κατεύθυνση του εντοπισμού και της καταγραφής των ποντιακών οικισμών του ελλαδικού χώρου έχουν γίνει κατά καιρούς κάποιες προσπάθειες από συλλογικούς φορείς και μεμονωμένους ερευνητές· δεν κατέστη όμως δυνατή έως σήμερα μια πλήρης και εξαντλητική καταγραφή. Στο μεταξύ οι κοινωνικές αλλαγές των τελευταίων δεκαετιών (μετανάστευση, εγκατάλειψη οικισμών) δημιούργησαν νέα δεδομένα, με αποτέλεσμα αρκετές πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν στις προ του 1970 προσπάθειες να μην ανταποκρίνονται στη σημερινή πραγματι-

11. Τα γραπτά κείμενα σε ποντιακή διάλεκτο είναι κυρίως λογοτεχνικά, με την ευρεία έννοια του όρου (δημοτικά τραγούδια, ποιήματα, παραμύθια, παροιμίες, Θεα-τρικά έργα κλπ.), και κάποιες επιστολές αναγνωστών, που δημοσιεύουν κατά καιρούς ποντιακά περιοδικά και εφημερίδες.

κότητα. Η Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1920, ανέλαβε μια αξιόλογη πρωτοβουλία, η οποία, χωρίς να επεκταθεί στον εντοπισμό και καταγραφή των ποντιακών οικισμών, έμεινε στο επίπεδο της συγκέντρωσης και καταγραφής γλωσσικού υλικού.¹² Από τις κατά καιρούς προσπάθειες που έγιναν προς την κατεύθυνση της καταγραφής των ποντιακών οικισμών του ελλαδικού χώρου έχουμε σήμερα στη διάθεση μας δημοσιευμένες τις εργασίες των Μ. Μαραβελάκη και Απ. Βακαλόπουλου, για τους προσφυγικούς οικισμούς του Ν. Θεσσαλονίκης,¹³ του Ισ. Λαυρεντίδη για την εγκατάσταση Ποντίων στο Ν. Σερρών¹⁴ και τη μετοικεσία των

Ποντίων του Καυκάσου στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1895-1907,¹⁵ του Δ. Βαγιακάκου για την εγκατάσταση Ποντίων στο Ν. Λακωνίας,¹⁶ του Γ. Γρηγοριάδη και Γ. Ντελόπουλου για τους ποντιακούς οικισμούς του Ν. Φλώρινας,¹⁷ του Π. Τσακίριδη για την εγκατάσταση Ποντίων στο Ν. Κοζάνης,¹⁸ του Αλ. Κοντοειδή για το Ν. Αιτωλοακαρνανίας,¹⁹ του Π. Τανιμανίδη για ένα μεγάλο μέρος του ελλαδικού χώρου,²⁰ και άλλες εργασίες, που δημοσιεύτηκαν σε διάφορα ποντιακά περιοδικά.²¹

12. Βλ. Λαμφίδης Όδ., *Η γλωσσολογία ενώπιον μειοκισΟέντος πληθυσμου*, Αρχεΐον Πόντου, τόμ. 29ος (1968) σσ. 71-81.

13. Βλ. Μαραβελάκης Μ., Βακαλόπ ούλος Απ., *Αι προσφυγι-καί εγκαταστάσεις εν τη περιοχή Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1955.

14. Βλ. Λαυρεντίδης ,*Η εν Ελλάδι έγκατάστους των εκ Πόντου Ελλήνων: Α' Νομός Σερρών*, Αρχεΐον Πόντου, τόμ. 29ος (1968) σσ. 341-382.

15. Βλ. Λαυρεντίδης Ίσ., *Η κατά το 1895-1907 μειοκείσία Ελλήνων Ποντίων του Καυκάσου είς Ελλάδα*, Αρχεΐον Πόντου, τόμ. 31ος (1971-1972) σσ. 395-515.

16. Βλ. Βαγιακάκος Δ.Β., *Έγκατάστους Ποντίων είς Λακωνία*, Αρχεΐον Πόντου, τόμ. 29ος (1968) σσ. 422-430.

17. Βλ. Γρηγοριάδης Γ., *Ο Πόντος και το Κάρος*, Αθήνα 1973 και Ντελόπ ούλος Γ., *“Νεοελληνικοί διάλεκτοι και νεοελληνική κοινή είς τον νομόν Φλωρίνης”*, στον τόμο Α' Συμπόσιο Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού χώρου, Θεσσαλονίκη, Ι.Μ.Χ.Α., 1977 σσ. 257-264.

18. Βλ. Τσακίριδης Π., *“Η εν Ελλάδι έγκατάστους των εκ Πόντου Ελλήνων: Β' Νομός Κοζάνης”*, Αρχεΐον Πόντου, τόμ. 32ος (1973-1974) σσ. 337-349.

19. Βλ. Κοντοειδής 'Αλ., *“Έγκαταστάσεις Ποντίων προσφύγων στην Αιτωλοακαρνανία και Ιδιαίτερα στην Παρακελώτιδα”*, Αρχεΐον Πόντου, τόμ. 36ος (1980) σσ. 253-255.

20. Βλ. Τανιμανίδης Παν., *Ποντιακοί οικισμοί*, Θεσσαλονίκη: Παναγία Σουμελά 1988, 1992 (τόμοι 2).

21. Εδώ είναι σκόπιμο να αναφερϋεί η αδημοσίευτη ακόμη διδακτορική δια-

Στον τομέα της συγκέντρωσης και καταγραφής γλωσσικού υλικού, εκτός από την πρώτη προσπάθεια της Ε.Π.Μ.,²² στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως, έγινε και μια δεύτερη προσπάθεια κατά τη δεκαετία του 1960.²³ Σήμερα είναι η αλήθεια πως διαθέτουμε ένα μεγάλο αριθμό δημοσιευμένων κειμένων (παραμϋθια, διηγήσεις, ποιήματα, τραγούδια, παροιμίες κ.ά.) σε ποντιακή διάλεκτο. Όλα όμως αυτά αντιπροσωπεϋουν τη “λογοτεχνική” τρόπον τινά μορφή της διαλέκτου στην κατάσταση που βρισκόταν αυτή στις αρχές του 20ου αϊ. Λείπει εντελώς γλωσσικό υλικό της καθημερινής γλώσσας των Ποντίων και ιδιαίτερα της σύγχρονης. Είναι βέβαιο πως υπάρχει πλούσιο μαγνητοφωνημένο υλικό, το οποίο όμως βρίσκεται στην κατοχή ποντιακών σωματείων και ιδιωτών. Η συγκέντρωση και η μελέτη του υλικού αυτού μπορεί ασφαλώς να δώσει τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης μορφής της διαλέκτου, τις επιδράσεις που δέχτηκε και την πορεία που ακολουθεί.

Στην προσπάθεια μου να συμβάλω στην κάλυψη του κενού καταγραφής των ποντιακών οικισμών του ελλαδικού χώρου —βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη κοινωνιογλωσσολογικών ερευνών για τη μελέτη της ποντιακής διαλέκτου— παραθέτω

στο τέλος της εργασίας (βλ. Παράρτημα Ι) πίνακες, οι οποίοι περιέχουν τους οικισμούς του ελλαδικού χώρου, των οποίων η πλειοψηφία των κατοίκων χρησιμοποιεί ως μέσο επικοινωνίας παράλληλα με τη νεοελληνική γλώσσα και την ποντιακή διάλεκτο. Οι πίνακες αυτοί δεν είναι μόνο αποτέλεσμα της επιτόπιας έρευνας αλλά και μελέτης σχετικών δημοσιευμάτων, στα οποία έγινε αναφορά προηγουμένως. Βέβαια οι πίνακες αυτοί δεν είναι δυνατό να διεκδικήσουν την επιθυμητή πληρότητα, στοιχείο που προφανώς θα μπορούσαν να διεκδικήσουν πίνακες, που θα ήταν αποτέλεσμα συστηματικής συλλογικής εργασίας και εκτεταμένης επιτόπιας έρευνας.

τριβή (υποστηρίχτηκε το 1993 στην Πολυτεχνική Σχολή του Α.Π.Θ.) της Λ α-φαζάνη Περ., με τον τίτλο *“Γεωγραφική ανάλυση και περιφερειακή οργάνωση του χώρου; εφαρμογή στο Ν. Κιλκίς”*, στην οποία αναφέρονται όλοι οι ποντιακοί οικισμοί του Ν. Κιλκίς, καθώς και οι περιοχές καταγωγής των κατοίκων τους.

22. Βλ. Λαμψίδης Όδ., *Η γλωσσολογία...*, ό.π., όπου επισημαίνεται η φανατική προσήλωση σε συγκέντρωση γλωσσικού υλικού, που θα διατηρούσε τα χαρακτηριστικά της πριν από το 1922 μορφής της διαλέκτου.

23. Βλ. Λιανίδης Σ., *Η πρώτη αποστολή συλλογής λαογραφικού και γλωσσικού υλικού, Αρχαίον Πόντου*, τόμ. 29ος (1968) σσ. 383-421.

3. Μορφές της διαλέκτου

Η πρώτη αναφορά-μαρτυρία για τη γλώσσα των κατοίκων του Πόντου χρονολογείται ήδη από το 12ο αϊ. μ.Χ. και προέρχεται από τον επίσκοπο θεσσαλονίκης Ευστάθιο, ο οποίος στα σχόλια του στην ομηρική *Ιλιάδα* αναφέρεται στη γλώσσα των κατοίκων που ζούσαν την εποχή εκείνη στα νότια παράλια του Εύξεινου Πόντου, και λέει: *“Εστί δε μέχρι και νυν άκουσαι πολλούς των άγροίκων οντω και τα άκάνθια, άκάντια λέγοντας”*.²⁴ Η μαρτυρία αυτή σε συνδυασμό με την πληθώρα των δημοτικών τραγουδιών που μας σώζονται από τον Πόντο, η δημιουργία πολλών από τα οποία ανάγεται ήδη στον 6ο αϊ. μ.Χ., μας επιτρέπει να συμπεράνουμε πως η γλώσσα των κατοίκων του Πόντου παρουσίαζε αρκετές διαφορές από τη γλώσσα των υπολοίπων Ελλήνων ήδη από τη βυζαντινή εποχή.²⁵ Οι διαφορές όμως αυτές δεν είναι γνωστό ούτε ποιες ακριβώς ήταν ούτε και σε ποια έκταση. Κι αυτό οφείλεται στην παντελή έλλειψη περιγραφών της ποντιακής διαλέκτου έως τις αρχές του 20ου αϊ.

Οι διάφορες μελέτες που δημοσιεύτηκαν τον 20ο αϊ. επιχειρούν μια κατηγοριοποίηση των διαφόρων μορφών της διαλέκτου με βάση κυρίως κάποια κριτήρια μορφολογικά-οι κατηγοριοποιήσεις όμως αυτές είναι αρκετά γενικές. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης χωρίζει τη διάλεκτο σε τρεις ομάδες (χωρίς ν' αναφέρει τα κριτήρια της κατηγοριοποίησης): *“το ιδίωμα της δυτικής παραλίας ή τα σίνουντιακά, τα ανατολικά ή τραπε-ζουντιακά και τα νοτιοανατολικά ή χαλδιώτικα”*.²⁶

Ο Ανθ. Παπαδόπουλος στην εισαγωγή της Γραμματικής του υπο-

24. Βλ. E u s t a t h i i, *Commentary ad Homeri Iliadem*. Curavit M. van Volk, Lugduni Batavorum: E. L. Brill, vol. 2 (1971-1976) s. 746, 17.

25. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης θεωρεί πως τα νεοελληνικά ιδιώματα γεννήθηκαν κατά τη μεσαιωνική περίοδο και διαφοροποιήθηκαν περισσότερο την περίοδο της τουρκοκρατίας. Βλ. Τριανταφυλλίδης Μανόλης, *Νεοελληνική γραμματική: ιστορική εισαγωγή, στα “Απαντα” Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, Θεσσαλονίκη. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, τόμ. 3ος σ. 65.

26. Βλ. Τριανταφυλλίδης Μανόλης, *Νεοελληνική γραμματική...* ό.π. σ. 288, όπου αναφέρονται και οι περιοχές, στις οποίες χρησιμοποιούσαν το κάθι ιδίωμα: τα οινουντιακά στην Οινόη, Άνω Αμισό, Σινώπη και Ινέπολη, τα τραπεζουντιακά στην Τραπεζούντα, Σούρμενα, Όφη, Ριζέ, Λιβερά, Ματσούκα, Τρίπολη και Κερασούντα, τα χαλδιώτικα στη Χαλδία, Αργυρούπολη, Σάντα, Κρώμνη, Πουλαν-τζάκι, Ορδού, Σερίανα, Νικόπολη, Τουρψί, Σ'εδίν-καραχισάρ, Γκιουμούς και στις νότιες αποικίες των μεταλλωρύχων.

στηρίζει ότι η διάλεκτος παρουσιάζει διαφορές από τόπο σε τόπο, αλλά δεν προχωρεί σε περιγραφή των διαφόρων μορφών της,²⁷ κάτι που επιχειρεί στο Λεξικό του, όπου κατατάσσει τα ιδιώματα της διαλέκτου σε δύο ομάδες, χρησιμοποιώντας ως κριτήριο την αποβολή των άτονων *i* και *u* και την τροπή των άτονων *e* και *o* σε *i* και *u*. Σε δύο ομάδες επίσης κατατάσσει τα ιδιώματα της διαλέκτου, χρησιμοποιώντας ως κριτήριο τη διατήρηση ή την αποβολή του τελικού *v* των ονομάτων.²⁸ Την ίδια κατάταξη υιοθετεί και ο Δημ. Οικονομίδης.²⁹

Πάντως όλες οι παραπάνω διαιρέσεις της διαλέκτου αναφέρονται στην πριν από το 1922 γλωσσική κατάσταση στον Πόντο και είναι πλέον αδύνατο να ελεγχθούν για την ορθότητα και την ακρίβεια τους, γιατί, όπως είναι γνωστό, τα διάφορα ιδιώματα της ποντιακής υπέστησαν στον ελλαδικό χώρο πολλές αλληλεπιδράσεις, διαφοροποιήσεις και αλλαγές. Έτσι η σημερινή κατάσταση της διαλέκτου είναι πολύ αμφίβολο αν επιτρέπει τη διάκριση ιδιωμάτων της ποντιακής διαλέκτου κατά περιοχές· ένα τέτοιο εγχείρημα θα αποδεικνυόταν μάλλον ματαιοπονία. Ο σημερινός ερευνητής, για να επιχειρήσει μια συγχρονική γλωσσογεωγραφική μελέτη της ποντιακής, θα πρέπει να έχει οπωσδήποτε υπόψη του ότι:

α) ο χώρος στον οποίο χρησιμοποιείται η διάλεκτος είναι εκτεταμένος, β) οι τοπικές κοινωνίες, των οποίων μέλη είναι οι ομιλητές της

ποντιακής, σπάνια είναι αμιγώς ποντιακές· ακόμη πιο σπάνια

είναι η περίπτωση να αποτελούνται από άτομα που κατάγονται

από την ίδια περιοχή του Πόντου, γ) η αναπόφευκτη συρρίκνωση του λεξιλογίου της διαλέκτου κατά

την τελευταία εβδομηκονταετία άμβλυσε τις υφιστάμενες προ

του 1922 διαφορές, δ) η αλλαγή του χώρου εγκατάστασης των Ποντίων μετά το 1922,

η αλλαγή επαγγελμάτων και γενικά του τρόπου ζωής επέφερε

σημαντικές αλλαγές και στη διάλεκτο,

27. Βλ. Παπαδόπουλος Άνθιμος Α., *Ιστορική γραμματική...*, ό.π., σ. 9.

28. Βλ. Παπαδόπουλος Άνθιμος Α., *Ιστορικό λεξικό...*, ό.π. τόμ. Α', σσ. 5-8. Για μια περιγραφή των ιδιωμάτων της ποντιακής βλ. ακόμη Παπαδόπουλος Άνθιμος Α., *Χαρακτηριστικά της ποντιακής διαλέκτου*, Άρχεϊον Πόντου, τόμ. 18ος (1953) σσ. 83-93 και Τομπαΐδης Δημήτρης Ε., *Η ποντιακή διάλεκτος*, Αθήνα, Ε.Π.Μ., 1988 σ. 25-27.

29. Βλ. Οικονομίδης Δημοσθένης Η., *Γραμματική...*, ό.π., σ. 6.

ε) οι λιγοστοί επιζώντες Πόντιοι της πρώτης γενιάς διατηρούν κατά κανόνα τις ιδιαιτερότητες του ποντιακού ιδιώματος, που χρησιμοποιούσαν στον τόπο καταγωγής τους, και τις ιδιαιτερότητες αυτές μεταδίδουν στους απογόνους τους, στ) το ποντιακό ιδίωμα των καταγόμενων από την περιοχή του ρωσικού Καυκάσου ομιλητών της ποντιακής παρουσιάζει σημαντικές διαφορές από τα υπόλοιπα ποντιακά ιδιώματα, και

ζ) τα τελευταία χρόνια διαφαίνεται η διαμόρφωση μιας “κοινής νε-οποντιακής” διαλέκτου, που περιέχει αρκετά στοιχεία της νεοελληνικής και χρησιμοποιείται κυρίως στα αστικά κέντρα.

Από την παλιότερη έρευνα που πραγματοποίησα (1982-1985) και την πιο πρόσφατη (1992-1993), έχοντας υπόψη τα παραπάνω δεδομένα, διαπιστώθηκε πως σήμερα στον ελλαδικό χώρο υφίστανται τρεις κυρίαρχες μορφές της ποντιακής διαλέκτου, οι οποίες σχετίζονται κυρίως με τον τόπο καταγωγής των ομιλητών. **Οι** μορφές αυτές είναι οι εξής:

Μορφή I: Σ' αυτήν ανήκουν τα ιδιώματα των Ποντίων που κατάγονται από τις περιοχές της Τραπεζούντας, Ματσούκας, Γαλιένας, Σουρμένων, Κερασούντος, Όφεως και από μερικές άλλες παραθαλάσσιες περιοχές του Πόντου. Κύρια χαρακτηριστικά της είναι ο μικρός δανεισμός από την τουρκική γλώσσα και τις διαλέκτους της στη φωνητική και το λεξιλόγιο συγκριτικά με τις άλλες μορφές της ποντιακής, η εμφάνιση των διφθόγγων [ia] και [io] εκεί όπου στις άλλες μορφές εμφανίζονται οι φθόγγοι [as] [ce] και η σπανιότατη χρήση των κλειστών άηχων δασέων φθόγγων.

Μορφή II: Σ' αυτήν ανήκουν τα ιδιώματα των Ποντίων που κατάγονται από τις περιοχές της Σαμψούντας, Σάντας, Κρώμνης, Αργυρούπολης και των περικώρων της, Νικόπολης και των αποικιών των μεταλλωρύχων (Ακντάγ-Μαντέν, Γκιουμούς-Μαντέν) και από άλλες περιοχές της ενδοχώρας του Πόντου. Χαρακτηριστικά αυτής της μορφής είναι ο μεγαλύτερος σε σχέση με την προηγούμενη μορφή δανεισμός από την τουρκική γλώσσα και τις διαλέκτους της, η εμφάνιση των φθόγγων [as] και [ce] αντί των διφθόγγων [ia] και [io] και η σε μεγάλο βαθμό εμφάνιση των δασέων άηχων κλειστών φθόγγων.

Μορφή III: Περιλαμβάνονται σ' αυτήν τα γλωσσικά ιδιώματα των Ποντίων ομιλητών που κατάγονται από την περιοχή του ρωσικού Καυκάσου (Καρς, Βατούμ κ.ά), οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στον ελλαδικό χώρο όχι μόνο κατά την περίοδο 1922-1930 αλλά και αργότερα. Κύρια χαρακτηριστικά αυτής της μορφής είναι η συχνότατη εμφάνιση των δασέων άηχων κλειστών φθόγγων και ο σχετικά μεγάλος λεξιλογικός δανεισμός από την τουρκική γλώσσα και τις διαλέκτους της. Εμφανίζονται και σ' αυτή τη μορφή οι φθόγγοι [as] και [ce] και οι κλειστοί δασείς φθόγγοι [p¹¹], [t¹¹] και [k¹¹].

4. Κοινωνιογλωσσολογικές παρατηρήσεις

Οι ερευνητές των γεωγραφικών διαλέκτων στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, όπου οι επίσημες γλώσσες των κρατών, με τη βοήθεια των Μ.Μ.Ε. και με την αύξηση της παρεχόμενης εθνικής εκπαίδευσης, αναγκάζουν σε συρρίκνωση και εξαφάνιση τις υφιστάμενες τοπικές διαλέκτους, μπαίνουν συχνά στον πειρασμό να περιγράψουν και να μελετήσουν το φαινόμενο της “πορείας προς το θάνατο” της κάθε διαλέκτου. Οι περιγραφές αυτές μαζί με τις σχετικές με το θέμα θεωρητικές εργασίες δημιούργησαν τα τελευταία χρόνια ένα εξειδικευμένο κλάδο της κοινωνιογλωσσολογίας, ο οποίος ασχολείται με τη θνησιμότητα των γλωσσών (language death). Η ποντιακή διάλεκτος, όπως και οι άλλες νεοελληνικές διάλεκτοι, βρέθηκε την τελευταία εβδομηκονταετία σε τέτοιες κοινωνικές, ιστορικές και πολιτικές συνθήκες, οι οποίες την οδήγησαν σ' ένα

δομικό και λειτουργικό περιορισμό, αφού σήμερα κυρίαρχη γλώσσα επικοινωνίας του συνόλου σχεδόν των ομιλητών της ποντιακής είναι η νεοελληνική. Για τη διαπίστωση της ύπαρξης αυτών των περιορισμών αρκεί ένας απλός έλεγχος. Η παραγωγή λόγου στην ποντιακή υστερεί ποσοτικά και ποιοτικά στις μικρότερες ηλικίες σε σύγκριση με τις μεγαλύτερες, ενώ το επίπεδο ύφους, στο οποίο χρησιμοποιείται η ποντιακή διάλεκτος, είναι αποκλειστικά σχεδόν ο προφορικός καθημερινός λόγος και μάλιστα μεταξύ προσώπων οικείων. Ο κατ' εξοχήν τομέας της διαλέκτου, όπου διαπιστώνεται εμφανέστατα η συρρικνωτική της πορεία είναι ο τομέας του λεξιλογίου.

Έχοντας διαπιστώσει την πραγματικότητα αυτή από τις πρώτες μου επαφές με ομιλητές της ποντιακής διαλέκτου σχεδίασα και διεξήγαγα προς το τέλος της επιτόπιας έρευνάς μου για συλλογή γλωσσικού υλικού (1982-1984) μια μικρής έκτασης κοινωνιογλωσσολογική έρευνα, με σκοπό τη διερεύνηση των στάσεων ομιλητών της ποντιακής, διαφορετικών ηλικιών, απέναντι στη διάλεκτο, τη συχνότητα και τις περιστάσεις χρήσης της και το βαθμό κατάκτησης μέρους του λεξιλογίου της. Η έρευνα έγινε σε τρία αμιγή ποντιακά χωριά- τα συμπεράσματα όμως της έρευνας είναι δυνατό να θεωρηθούν αντιπροσωπευτικά της κατάστασης της ποντιακής διαλέκτου στην ελληνική ύπαιθρο, αφού τα δημογραφικά και γεωγραφικά χαρακτηριστικά των τριών χωριών της έρευνας παρουσιάζουν πολλά κοινά στοιχεία με τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά πάρα πολλών ποντιακών χωριών του βορειοελλαδικού χώρου. Για την οργάνωση και τη διεξαγωγή της έρευνας συμβουλευτήκα αρχικά τη σχετική βιβλιογραφία.³⁰ Στη συνέχεια συνέταξα δύο ερωτηματολόγια (βλ. Παράρτημα II και III). Το πρώτο αποσκοπούσε στην άντληση πληροφοριών σχετικών με τη γεωγραφική θέση και τη δημογραφική κατάσταση των τριών χωριών. Σκοπός του δεύτερου ερωτηματολογίου ήταν η συγκέντρωση πληροφοριών σχετικών με την ατομική κατάσταση των υποκειμένων (φύλο, μορφωτικό επίπεδο, επάγγελμα κλπ.), τη σχέση τους με την ποντιακή ιστορία και τη γλώσσα, το βαθμό χρήσης της διαλέκτου και το βαθμό κατάκτησης του λεξιλογίου της.

Το πρώτο ερωτηματολόγιο υποβλήθηκε στους αρμόδιους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, των οποίων οι απαντήσεις διασταυρώθηκαν με τις σχετικές πληροφορίες των κατοίκων των χωριών. Το δεύτερο ερωτηματολόγιο υποβλήθηκε συνολικά σε 56 άτομα και των τριών χωριών, αριθμό που αντιπροσώπευε το 6,33% του συνόλου των κατοίκων (σύνολο 884).

Τα τρία χωριά, στα οποία πραγματοποιήθηκε η έρευνα, παρουσίαζαν τα εξής γεωγραφικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά:

Ροδοχώρι Ναούσης: παλιά ονομασία *Μέγα Ρέμα*. Βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του Βερμίου. Απέχει από την πόλη της Νάουσας 11 χλμ. Όλοι οι κάτοικοι, των οποίων ο αριθμός φτάνει τους 623 (απογραφή 1991) είναι ποντιακής καταγωγής. Οι πρώτοι κάτοικοι προέρχονταν από την περιοχή της Γαλιένας του Πόντου και εγκαταστάθηκαν στο χωριό το 1922-1923. Ασχολούνται με τη δενδροκομία.

Δρακόντιο: παλιά ονομασία *Δράματσονκ*. Παραλίμνιος οικισμός, στη βόρεια ακτή της λίμνης του Λαγκαδά, που απέχει 27 χλμ. από τη Θεσσαλονίκη. Οι κάτοικοι του είναι όλοι ποντιακής καταγωγής και ο αριθμός τους ανέρχεται στους 283 (απογραφή 1991). Οι πρώτοι κάτοικοι προέρχονταν από τις περιοχές Ματσούκας και Γαλιένας του Πόντου και εγκαταστάθηκαν στο χωριό γύρω στο 1922-1923. Ασχολούνται με τη γεωργία.

30. Βλ. σχετικά *Φίλιας Βασίλης κ.ά.*, Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών έρευνών, *Αθήνα, Gutenberg, 1977* και *Seaman P. D.*, *Modern Greek and American English in contact, The Hague, Mouton 1972.*

Μαυροράχη: παλιά ονομασία *Οτμανλί Μαχαλά*. Μικρός οικισμός, με 87 συνολικά κατοίκους, στα βόρεια του Ν. Θεσσαλονίκης. Οι πρώτοι κάτοικοι προέρχονταν από τις περιοχές της Ματσούκας και των περιχώρων της Τραπεζούντας. Εγκαταστάθηκαν στο χωριό μεταξύ 1922-1924. Ασχολούνται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία.

Από την επεξεργασία των απαντήσεων στο δεύτερο ερωτηματολόγιο προέκυψαν τα εξής αποτελέσματα: από τα 56 συνολικά άτομα οι 29 (52%) ήταν άνδρες και οι 27 (48%) γυναίκες. Από αυτά τα 20 άτομα (35,6%) ήταν άνω των 60 ετών, τα 18 (32,2%) μεταξύ 35-60 ετών και των υπολοίπων 18 (32,2%) οι ηλικίες κυμαίνονταν μεταξύ 15 και 35 ετών. Η πλειονότητα των ανδρών (79%) ήταν γεωργοί ή συνταξιούχοι γεωργοί, ενώ η πλειονότητα των γυναικών ασχολούνταν με τα οικιακά. Όσον αφορά το μορφωτικό τους επίπεδο, το 29% του συνόλου δεν είχε φοιτήσει σε σχολείο, το 48% είχε τελειώσει το Δημοτικό και οι υπόλοιποι (23%) είχαν τελειώσει κάποια τάξη της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Δέκα άτομα δήλωσαν ότι γνωρίζουν τουρκικά, αλλά τα χρησιμοποιούν σπάνια. Όλα τα υποκείμενα απάντησαν καταφατικά στην ερώτηση αν μιλούν την ποντιακή. Επίσης όλα τα υποκείμενα απάντησαν ότι χρησιμοποιούν τη διάλεκτο στην επικοινωνία τους με πρόσωπα οικεία (φίλους, γείτονες, γνωστούς, συγγενείς) και μόνο έξι απάντησαν ότι χρησιμοποιούν τη διάλεκτο και με αγνώστους.

Όσον αφορά τώρα τις απαντήσεις που έδωσαν τα υποκείμενα στους καταλόγους των λέξεων (ερωτήσεις 16 και 17) προέκυψαν τα εξής αποτελέσματα: το 95% των ατόμων ηλικίας μεταξύ 35-60 χρονών βρήκε όλες τις αντίστοιχες νεοελληνικές, ενώ το 72% της ίδιας ηλικίας βρήκε τις αντίστοιχες ποντιακές. Στη μικρότερη ηλικιακή κατηγορία (15-35 ετών) το ποσοστό των ατόμων που βρήκε όλες τις αντίστοιχες ποντιακές ή νεοελληνικές λέξεις ήταν μόλις 5%.

Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα που προέκυψαν από τις απαντήσεις στο δεύτερο ερωτηματολόγιο μας δίνεται το δικαίωμα να καταλήξουμε στις εξής διαπιστώσεις: τα μέλη των τριών χωριών της έρευνας ήταν ομιλητές —σύμφωνα με τη δική τους δήλωση— της ποντιακής και χρησιμοποιούσαν τη διάλεκτο αρκετά συχνά, ενώ οι κοινωνίες στις οποίες ζούσαν παρουσίαζαν σε γενικές γραμμές τα αντιπροσωπευτικά χαρακτηριστικά μιας αγροτικής κοινωνίας της ελληνικής υπαίθρου. Μεταξύ των μελών των τριών χωριών δεν παρουσιάστηκαν σημαντικές διαφορές. Η διαφορά στο βαθμό γνώσης της διαλέκτου —στον τομέα τουλάχιστον του λεξιλογίου— μεταξύ των τριών διαφορετικών γενεών Ποντίων είναι εντυπωσιακή. Περισσότερο εντυπωσιακή είναι η διαφορά μεταξύ της δεύτερης και της τρίτης γενιάς, πράγμα που δείχνει και την επιτάχυνση του ρυθμού της συρρικνωτικής πορείας της ποντιακής διαλέκτου, γεγονός που αναμφίβολα συνδέεται με τη γενίκευση της εκπαίδευσης, της εξάπλωσης των Μ.Μ.Ε. και γενικά της μείωσης των συνθηκών που συντελούν στη διατήρηση των τοπικών διαλέκτων, παραγόντων, οι οποίοι έγιναν πιο έντονοι κυρίως μετά τη δεκαετία του '60. Αν ο βαθμός κατάκτησης του λεξιλογίου θεωρηθεί αντιπροσωπευτικός του βαθμού κατάκτησης της διαλέκτου, η πορεία προς το θάνατο της ποντιακής διαλέκτου φαίνεται πως άρχισε να συντελείται με γοργούς ρυθμούς. Η παραπάνω εικόνα είναι βέβαια απόρροια της στατιστικής ανάλυσης των δεδομένων. Εδώ όμως θα πρέπει να επισημάνουμε μια παράμετρο, η οποία δεν αναδύθηκε άμεσα από τα δεδομένα της έρευνας: πρόκειται για την παράμετρο της στάσης των Ποντίων ομιλητών απέναντι στη διαλεκτό τους. Μολονότι αναγνωρίζουν τη νεοελληνική ως το κυρίαρχο γλωσσικό όργανο, αποδίδουν στην ποντιακή διάλεκτο χαρακτηριστικά και πλεονεκτήματα, που κατά την γνώμη τους δεν υπάρχουν στη νεοελληνική.³¹ Αυτές οι πεποιθήσεις τους κάνουν να είναι πρόθυμοι να συμβάλουν στη διατήρηση της διαλέκτου τους και να τη χρησιμοποιούν κάθε φορά που τους το επιτρέπουν οι συνθήκες. Η στάση τους αυτή συμβάλλει όχι μόνο στη διατήρηση της ποντιακής διαλέκτου αλλά και στην άμυνα της απέναντι στην ολόπλευρη επίθεση της νεοελληνικής. Όπως όμως και να έχει το πράγμα, η ποντιακή διάλεκτος συρρικνώνεται και περιορίζεται δομικά και λειτουργικά.

οι περιορισμοί αυτοί και η συνακόλουθη συρρίκνωση πιθανόν —για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω— να συντελείται με πιο αργούς ρυθμούς απ' ό,τι σε άλλες νεοελληνικές διαλέκτους.

5. Συμπεράσματα - Προτάσεις

Σκοπός της εργασίας ήταν η σκιαγράφηση της σημερινής κατάστασης της ποντιακής διαλέκτου στον ελλαδικό χώρο, εβδομήντα χρόνια

31. Σ' αυτή τη διαπίστωση είναι σκόπιμο να προσθέσουμε και τα συμπεράσματα μιας έρευνας που διεξήγαγε η καθηγήτρια Αλκή Κυριακίδου-Νέστορος στα πλαίσια του μεταπτυχιακού κύκλου σπουδών του Τομέα Λαογραφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ., σύμφωνα με τα οποία οι Πόντιοι διατηρούν την προσφυγική τους ταυτότητα πιο έντονα απ' όλους τους πρόσφυγες που ζουν στην Ελλάδα (ανακοίνωση της Αλκής Κυριακίδου-Νέστορος στην έκτακτη τηλεοπτική εκπομπή της ΕΤ-1 [15-8-1983], η οποία ήταν αφιερωμένη στον ποντιακό ελληνισμό).

δηλαδή μετά την αναγκαστική εκρίζωση των Ποντίων και τη βίαιη αλλαγή του περιβάλλοντος, μέσα στο οποίο γεννήθηκε και έζησε επί εκατονταετίες η διάλεκτος. Με την έρευνα μας διαπιστώθηκε πως η διάλεκτος επιβιώνει —δομικά και λειτουργικά περιορισμένη— σε πολλούς οικισμούς κυρίως της βόρειας Ελλάδας, διατηρούνται σ' ένα μεγάλο βαθμό κάποιες από τις βασικές μορφές της διαλέκτου ως συνέχεια των αντίστοιχων μορφών που είχαν διαμορφωθεί κατά την πριν από το 1922 περίοδο στις διάφορες περιοχές του Πόντου και ακόμη πως η ποντιακή διάλεκτος βρίσκεται σε μια πορεία συρρίκνωσης, η οποία —λόγω των αντιστάσεων των Ποντίων ομιλητών— πιθανόν να πραγματοποιείται με πιο αργούς ρυθμούς απ' ό,τι στις άλλες νεοελληνικές διαλέκτους. Παράλληλα επισημάνθηκε ότι στο χώρο της επιστημονικής μελέτης της διαλέκτου έχουν πραγματοποιηθεί αξιόλογες προσπάθειες περιγραφής και ανάλυσης της διαλέκτου με εμφανέστατη όμως εμμονή στη μορφή που είχε αυτή κατά την πριν από το 1922 περίοδο. Οι γλωσσολογικές έρευνες και μελέτες που αφορούν τη σύγχρονη κατάσταση της διαλέκτου είναι πάρα πολύ λίγες. Γι' αυτό η σκιαγράφηση της σημερινής κατάστασης της ποντιακής διαλέκτου στον ελλαδικό χώρο, που επιχειρήθηκε με την εργασία αυτή, μπορεί να λειτουργήσει ως απαρχή αλλά και ως πλαίσιο, με βάση το οποίο θα σχεδιαστούν και θα αναπτυχθούν εκτεταμένες γλωσσολογικές έρευνες και μελέτες, οι οποίες θα παρουσιάσουν εξαντλητικά τη σύγχρονη φυσιογνωμία της ποντιακής διαλέκτου στον ελλαδικό χώρο. Ενδεικτικά αναφέρω μερικές από τις έρευνες και μελέτες, οι οποίες θα ήταν δυνατό να ξεκινήσουν στο άμεσο μέλλον:

α) Μια έρευνα με την οποία θα εντοπισθούν και θα καταγραφούν με κάθε λεπτομέρεια οι χώροι, στους οποίους χρησιμοποιείται η διάλεκτος ως μέσο επικοινωνίας,

β) μια έρευνα με την οποία θα εντοπισθούν και θα καταγραφούν οι υφιστάμενες μορφές της διαλέκτου και θα αναλυθούν οι λόγοι των υφιστάμενων διαφορών,

γ) μια κοινωνιογλωσσολογική έρευνα σε αντιπροσωπευτικό δείγμα ομιλητών της ποντιακής με σκοπό να καταγραφούν οι συνήθειες περιστάσεις και περιπτώσεις επικοινωνίας, κατά τις οποίες χρησιμοποιείται η διάλεκτος,

δ) μελέτες με τις οποίες θα εντοπισθούν οι επιδράσεις της νεοελληνικής στην ποντιακή και αντίστροφα, και

ε) μια κοινωνιογλωσσολογική έρευνα με την οποία θα μελετηθεί ο βαθμός

Όσο και αν φαίνονται οι προτάσεις αυτές υπερβολικά φιλόδοξες για τα ελληνικά δεδομένα, έχω την πεποίθηση ότι είναι πραγματοποιήσιμες, γιατί και άνθρωποι που διαθέτουν γνώση υπάρχουν και άνθρωποι με διάθεση να βοηθήσουν. Εκείνο που κατά τη γνώμη μου επιβάλλεται να γίνει είναι ο σχεδιασμός και η οργάνωση από ένα φορέα με υπευθυνότητα και κύρος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Οικισμοί του ελλαδικού χώρου των οποίων η πλειοψηφία των κατοίκων χρησιμοποιεί την ποντιακή διάλεκτο (σε παρένθεση ο αριθμός των κατοίκων σύμφωνα με την απογραφή του 1991)

A. Θράκη

1. Ν. Έβρου

Αετοχώρι (67), Δωρικό (342), Κυριακή (219), Μελιά (115), Νίψα (489), Παλαγία (232), Πεύκα (91), Πυλαία (176).

2. Ν. Ξάνθης

Ν. Αμισός (168), Γαλάνη (102), Δαφνώνας (369), Διομήδεια (583), Δρυμιά (38), Εύμοιρο (293), Ν. Ζυγός (318), Π. Ζυγός (363), Θαλασσιά (365), Ά. Καρυόφυτο (159), Κ. Καρυόφυτο (122), Κομνηνό (443), Λευκόπετρα (553), Λυκοδρόμιο (104), Νεοχώρι (263), Πασχαλιά (81), Πετεινός (549), Σταυρούπολη (901), Τοξότες (802), Φε-λώνη (306), Χαλέπι (34).

3. Ν. Ροδόπης

Αετόλοφος (62), Θρυλόριο (560), Κίζαρι (56), Ν. Σάντα (278), Σάππαι (2247), Υφαντοί (342).

B. Μακεδονία

1. Ν. Γρεβενών

Αγαλαίοι (93), Αγάπη (61), Αγ. Γεώργιος (746), Δήμητρα (548), Ελεύθερο (112), Καρπερό (700), Κέντρο (107), Κιβωτός (565), Μηλιά (233), Μικροκλεισούρα (51), Μυρσίνα (256), Νησί (105), Παλιούρια (392), Πηγαδίτσα (185), Σύνδενόρο (344), Ν. Τραπεζούς (41).

2. Ν. Δράμας

Αγ. Αθανάσιος (3.553), Αργυρούπολη (629), Αχλαδιά (103), Βα-θύτοπος (582), Κ. Βρόντου (401), Δασωτό (271), Εξοχή (239), Καλαμώνας (831), Κατάφυτο (218), Α. Κεφαλάρι (433), Κ. Κεφαλάρι (199), Κοκκινόγεια (684), Λευκόγεια (611), Μακρυπλαγιά (70), Μαυρόβατος (611), Μαυρολεύκη (541), Μεγαλόκαμπος (474), Μυλοπόταμος (801), Οχυρό (557), Περιθώριο (943), Ποταμοί (377), Πρασινάδα (125), Ν. Σεβάστεια (469), Σπαγροί (752), Σκαλωτή (131), Ταξιάρχες (149), Χρυσοκέφαλος (271).

3. Ν. Ημαθίας

Επισκοπή (1.728), Α. Ζερβοχώρι (727), Καστανιά (237), Λαζοχώρι (167), Μακροχώρι (4.338), Μαρίνα (1.036), Ν. Νικομήδεια (813), Παλατίτσα (927), Πατρίδα (1.177), Ν. Πρόδρομος (222), Ροδοχώρι (623), Σάντα (13), Μικρή Σάντα (122), Χαρίεσσα (1.112).

4. Ν. Θεσσαλονίκης

Ακροπόταμος (635), Ανοιξιά (288), Αρετή (229), Αυγή (523), Βαγιοχώρι (64), Γερακαρού (1.249), Δρακόντιο (283), Καστανάς (596), Κολχικό (1.541), Κρουονέρι (831), Λαχανάς (646), Λευκοῦδα (156), Λίμνη (202), Μαυροράχη (87), Μαυρούδα (409), Μεσαίο (427), Μεσημέρι (998), Μεσόκωμο (134), Μονόλοφος (446), Νικόπολη (277), Ξηροπόταμος (379), Παρθένι (657), Πέντε Βρύσαι (344), Πετρωτό (232), Πολυδένδρι (316), Πρόκωμα (1.002), Στίβος (628), Κ. Σχολάρι (1.094), Ν. Φιλαδέλφεια (716), Φιλαδέλφιο (403), Φίλυρο (2.192), Χρυσουγή (880), Ωραιόκαστρο (5.458).

5. Ν. Καβάλας

Αμιοσιανά (759), Αμυγδαλεώνας (1.559), Αγ. Ανδρέας (282), Γα-ληψός (372), Γεωργιανή (1.025), Διπόταμος (116), Δωμάτια (512), Ελαιοχώρι (1.158), Ζαρκάδια (475), Ζυγός (1.419), Κεχροκάμπος (513), Κοκκινόχωμα (1.312), Κοκκινοχώρι (290), Κορυφές (111), Κρηνίδες (3.005), Κρουονέρι (527), Λεκάνη (632), Λεύκη (48), Λυ-κόστομο (60), Λυδία (843), Μακρυχώρι (129), Μελισσοκομείο (289), Ορφάνι (669), Πλαταμώνας (202), Πλατανότοπος (631), Πον-τολίβαδο (237), Πυργοχώρι (151), Σκοπός (34), Φωλιά (581), Χαλκερό (212), Χρυσόκαστρο (350), Χορτοκόπι (395).

6. Ν. Καστοριάς

Αυγή (222), Διποταμιά (610), Καλοχώρι (459), Κομνηνάδες (151), Κορομηλιά (341), Αγ. Κυριακή (305), Λιθιά (372), Μεσοποταμιά (1.758), Οινόη (621), Πεντάβρυση (759), Πτελιά (72), Φωτεινή (194).

7. Ν. Κιλκίς

Ν. Αγιονέρι (1.617), Π. Αγιονέρι (691), Ακρίτας (263), Ακροποταμιά (211), Αμάραντα (471), Ανθόφυτο (416), Αντιγόνεια (122), Αγ. Αντώνιος (124), Α. Απόστολοι (306), Αργυρούπολη (477), Βάθη (532), Γαβρά (94), Γερακαριό (231), Γερακώνας (350), Π. Γυναι-κόκαστρο (421), Διβούνιο (83), Διπόταμος (198), Δροσάτο (864), Ελευθεροχώρι (176), Ελληνικό (203), Επτάλοφος (719), Εύζωνοι (833), Ευκαρπία (539), Ζαχαράτο (85), Α. Θεοδωράκι (83), Κ. Θεοδωράκι (285), Θεοδοσία (231), Καβαλάρης (71), Καλλιρόη (47), Καμπάνη (1.051), Κεντρικό (294), Κολχίδα (150), Κορυφή (123), Κορώνα (65), Κορωνούδα (322), Λειψυδρία (84), Αγ. Μάρκος (119), Μαυροπλαγιά (111), Μεγάλη Βρύση (497), Μελισσοουργία (114), Μέσοι Απόστολοι (117), Μεταμόρφωση (262), Μεταλλικό (412), Μεταξοχώρι (175), Μονολίθι (52), Μυλοχώρι (118), Ξηρόβρυση (134), Παλατιανό (127), Παντελεήμων (285), Παρόχθιο (90), Πεδινό (1.054), Πετράδες (19), Πευκοδάσος (569), Πηγή (100), Πικρολίμνη (150), Πλαγιοχώρι (11), Πλατανιά (416), Ποντοηράκλεια (865), Ποντοκερασιά (192), Α. Ποταμιά (82), Κ. Ποταμιά (136), Ροδώνας (94), Ν. Σάντα (1.738), Σεβαστό (143), Α. Σούρμενα (254), Κ. Σούρμενα (442), Σταθμός (223), Σταυροχώρι (523), Σπουργίτης (147), Τέρφυλλος (605), Τριπόταμος (18), Φύσκα (299), Αγ. Χαράλαμπος (138), Χωρύγι (878). ;

8. Ν. Κοζάνης

Αλωνάκια (433), Αναρράχη (1.151), Ανατολικό (87), Ανθούσα (56), Ανθοχώρι (111), Αρδασσα (1.201), Ασβεστόπετρα (828), Αυγή (73), Βροντή (106), Αγ. Δημήτριος (1.034), Δρέπανο (1.083), Εμπόριον (9.224), Εξοχή (81), Καπνοχώρι (386), Καρσοχώρι (634), Κλείτος (1.063), Κοιλιάδα (379), Κόμανος (817), Κομνηνό (1.047), Λεβέντης (24), Λιβερά (112), Μαυροδένδρι (1.162), Μαυροπηγή (774), Μεσόλογγος (126), Μηλοχώρι (796), Μολόχα (201), Ξηρολίμνη (461), Οινόη (198), Πεντάβρυσος (203), Πεπονιά (164), Περδικκας (1.867), Πλατανιά (148), Πολύμυλος (695), Ποντοκώμη (1.261), Προάσιον (829), Πρωτοχώρι (741), Πτολεμαΐδα (25.125), Πυ-λώριον (122), Ρυάκιο (389), Σήμαντρο (87), Σιδεράς (318), Σκήτη (347), Σπηλιά (114), Σταυροδρόμι (92), Τετράλοφος (487), Αγ. Χαράλαμπος (192), Χειμερινό (84).

9. Ν. Πέλλας

Αλωρο (583), Αρσένι (1.459), Αψαλος (1.254), Δυτικό (476), Ελευθεροχώρι (27), Κρανιά (139), Κρύα Βρύση (5.767), Κωνσταντία (724), Κ. Λιποχώρι (1.074), Μάνδαλο (821), Νεοχώρι (489), Νότια (367), Παναγίτσα (702), Πευκωτό (268), Ριζοχώρι (526), Χρυσή (461).

10. Ν. Πιερίας

Αλώνια (976), Αρωνάς (342), Εξοχή (692), Αγ. Ιωάννης (535), Καταχάς (660), Κούκκος (326), Μακρυγιάλος (1.485), Μεθώνη (1.059), Σεβαστή (513), Σφενδάμη (1.209), Ν. Τραπεζούς (504), Τρίλοφος (694).

11. Ν. Σερρών

Άγκιστρο (388), Ακριτοχώρι (488), Αμμουδιά (1.145), Αμφίπολη (170), Αναγέννηση (976), Ανατολή (167), Βυρώνεια (1.029), Δόμιρος (200), Ελαιώνας (310), Επτάμυλα (340), Θεοδώρειο (94), Θερμά (533), Καλόκαστρο (322), Καλοχώρι (195), Καπνόφυτο (195), Καρπερή (1.271), Καστανούσα (611), Λευκότοπος (304), Λευκώνας (1.741), Λιθότοπος (620), Μακρινίτσα (268), Μανδράκι (432), Μαυροθάλασσα (1.767), Μέταλλα (182), Κ. Μετόχι (149), Ν. Μπάφρα (991), Μυρρίνη (220), Ορέσκεια (48), Παλαιόκαστρο (621), Παλαιοκώμη (1.380), Πλατανάκια (604), Κ. Πορρόϊα (787), Προμαχών (270), Ροδόπολη (848), Σκοπιά (117), Στρυμονοχώρι (488), Τριάδιο (317), Τριανταφυλλιά (146), Φαιά Πέτρα (160), Χείμαρρος (672), Κ. Χριστός (470).

12. Ν. Φλώρινας

Αγραπιδιές (255), Ανάργυροι (461), Βαλτόνερα (357), Αγ. Βαρθολομαίος (323), Βεγόρα (573), Βεύη (753), Ν. Καύκασος (334), Κολχική (408), Κ. Κλεινοί (529), Λακκιά [Λεβαία] (1.022), Λευ-κώνας (133), Λιμνοχώρι (341), Μανιάκι (491), Μεσόκαμπος (193), Μεσονήσι (288), Πελαργός (345), Πέτρες (509), Πολυπλάτανος (369), Ροδών (252), Σωτήρας (141), Τροπαιούχος (359), Φανός (143), Φαράγγι (179), Φιλώτας (1.939).

13. Ν. Χαλκιδικής

Λάκκωμα (1.416), Πλατανοχώρι (122).

Γ. Ήπειρος

1. Ν. Ιωαννίνων

Ανατολή (4.451), Ασφάκα (275), Αγ. Ιωάννης (671), Μπάφρα (614), Νεοκαισάρεια (513).

2 . Ν. Π ρεβέζης

Αρχάγγελος (356), Ν. Κεράσους (925), Παντοκράτορας (354), Ν. Σαμψούς (613), Ν. Σινώπη (563).

Δ. Θεσσαλία

1 . Ν . Λαρίσης

Αετοράχη (152), Γαλανόβρυση (551), Καλλιθέα (746), Κεφαλόβρυσο (337), Λόφος (196), Ολυμπιάδα (431).

Ε. Στερεά Ελλάδα

1. Ν. Αιτωλοακαρνανίας

Ματσούκι (325), Μπαμπαλιό (159), Αγ. Νικόλαος (448), Σφήνα (510).

Πόλεις στις οποίες κατοικεί μεγάλος αριθμός ομιλητών της ποντιακής είναι η Δράμα, το Κιλκίς, η Βέροια, η Θεσσαλονίκη, η Αθήνα (κυρίως στους συνοικισμούς Καλλιθέα και Ν. Σμύρνη) και ο Πειραιάς (κυρίως στους συνοικισμούς Πέραμα και Νίκαια).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

Ερωτηματολόγιο Κοινότητας

1. Ονομασία χωριού:
2. Σε ποια απόσταση βρίσκεται:
  - α. από το πλησιέστερο αστικό κέντρο;
  - β. από τη Θεσσαλονίκη;
3. Έχει το χωριό δικιά του κοινότητα;
4. Έχει το χωριό δικό του Δημοτικό σχολείο;
5. Αν ναι, πόσες τάξεις λειτουργούν;
6. Έχει το χωριό δικό του Γυμνάσιο ή Λύκειο;
7. Έχει το χωριό εκκλησία; Λειτουργεί;
8. Οι κάτοικοι του χωριού είναι, όλοι ποντιακής καταγωγής;

9. Αν όχι, πόσες οικογένειες μη Ποντίων κατοικούν στο χωριό και πότε εγκαταστάθηκαν;
10. Πότε εγκαταστάθηκαν στο χωριό οι Πόντιοι κάτοικοι;
11. Από ποιες περιοχές του Πόντου κατάγονται οι Πόντιοι κάτοικοι;
12. Ποιοι κατοικούσαν πριν από το 1922-1923 στο χωριό;
13. Πόσο πληθυσμό είχε το χωριό το 1961;
14. Πόσο πληθυσμό είχε το χωριό το 1971;
15. Πόσο πληθυσμό είχε το χωριό το 1981;
16. Πόσοι περίπου μετανάστευσαν την τελευταία εικοσαετία;
17. Ποιοι είναι οι κυριότεροι τόποι μετανάστευσης των κατοίκων του χωριού;
  - α) στο εσωτερικό:
  - β) στο εξωτερικό:
18. Πότε συνδέθηκε το χωριό με ασφαλτοστρωμένο δρόμο;
19. Πόσες φορές την ημέρα έχει λεωφορείο από το πλησιέστερο αστικό κέντρο;
20. Ποια είναι τα κυριότερα επαγγέλματα των κατοίκων του χωριού;
21. Μιλούν συχνά την ποντιακή;

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ

Ερωτηματολόγιο

1. Επώνυμο (προαιρετικά): 2. Όνομα (προαιρετικά):
3. Μόνιμη κατοικία: 4. Φύλο: Άνδρας D Γυναίκα D 5. Ηλικία: 6. Επάγγελμα:
7. Μόρφωση: Αναλφάβητος D Δημοτικού D Γυμνασίου D Λυκείου D Πανεπιστημίου D
8. Μιλάτε την ποντιακή; Ναι D Όχι Π Λίγο Π
9. Αν ναι, σε ποιες περιπτώσεις; Μέσα στο σπίτι D Με συγγενείς D
Με γείτονες D Με φίλους D Με αγνώστους D
Άλλο.....ΙΟ. Αν όχι, την καταλαβαίνετε; Ναι D Όχι D Λίγο D
11. Σε ποιο μέρος γεννηθήκατε;
12. Πόσα χρόνια συνολικά μένετε στο χωριό;
13. Σε ποιο μέρος γεννήθηκαν οι γονείς σας;

α) ο πατέρας σας;

β) η μητέρα σας;

14. Ποιο χρονικό διάστημα ήρθε στην Ελλάδα ο κύριος όγκος των Ποντίων;

15. Ποιες ξένες γλώσσες γνωρίζετε;

α) ..... Πολύ D Λίγο O

β) ..... Πολύ D Λίγο D

16. Τι σημαίνουν οι παρακάτω λέξεις;

γαρκόν σαρήσ φτουϊλτον σουπιάό

18. Πότε συνδέθηκε το χωριό με ασφαλτοστρωμένο δρόμο;

19. Πόσες φορές την ημέρα έχει λεωφορείο από το πλησιέστερο αστικό κέντρο;

20. Ποια είναι τα κυριότερα επαγγέλματα των κατοίκων του χωριού;

21. Μιλούν συχνά την ποντιακή;

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ

Ερωτηματολόγιο

1. Επώνυμο (προαιρετικά): 2. Όνομα (προαιρετικά):

3. Μόνιμη κατοικία: 4. Φύλο: Άνδρας D Γυναίκα D 5. Ηλικία: 6. Επάγγελμα:

7. Μόρφωση: Αναλφάβητος D Δημοτικού D Γυμνασίου D Λυκείου D Πανεπιστημίου D

8. Μιλάτε την ποντιακή; Ναι D ΌχιΠ ΛίγοΠ

9. Αν ναι, σε ποιες περιπτώσεις; Μέσα στο σπίτι D Με συγγενείς D

Με γείτονες D Με φίλους D Με αγνώστους D

Άλλο.....ΙΟ. Αν όχι, την καταλαβαίνετε; Ναι D Όχι D Λίγο D

11. Σε ποιο μέρος γεννηθήκατε;

12. Πόσα χρόνια συνολικά μένετε στο χωριό;

13. Σε ποιο μέρος γεννήθηκαν οι γονείς σας;

α) ο πατέρας σας;

β) η μητέρα σας;

14. Ποιο χρονικό διάστημα ήρθε στην Ελλάδα ο κύριος όγκος των Ποντίων;

15. Ποιες ξένες γλώσσες γνωρίζετε;

α) ..... Πολύ D Λίγο O

β) ..... Πολύ D Λίγο D

16. Τι σημαίνουν οι παρακάτω λέξεις;

γαρκόν σαρήσ φτουϊλτον σουπιό